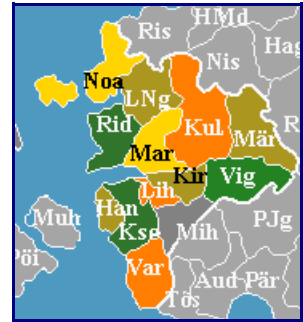

Läänemaa-muljeid, suvi 1996

(*Lõike ekspeditsioonipäevikust, katkeid kogutust*)

Kadri Tamm

Hoolimata nii mõnegi folkloristi ja mittefolkloristi suust juba aastaid kostnud pominaist ja hoiatushüüetest (et rahvaluulet pole enam mõtet koguda, sest: 1) seda polegi enam, 2) seda on juba niigi liiga palju kogutud, 3) selle tõttu jääb arhiivikorraldus soiku ja teadus tegemata jne.), on siiani iga aasta juunis grupp tõrksaid Eesti Rahvaluule Arhiivist pakkinud asjad, hankinud kusagilt jalgrattad, kui endal ei juhtu olema, võtnud kaasa ka ühe Eesti Kirjandusmuuseumile kuuluva Stalini-aegse jalgratta, millega sõidab grupi kogenuim koguja-rahvaluuleteadlane, ja lahkunud otsusekindlalt mingi Eesti kihelkonna suunas. Sel aastal sõideti **Martnasse** ja **Kirblasse** (ja tegelikult jõuti veidi ka **Ridala** ja **Lihula** kihelkonda).

Sinna sõideti sellepärast, et varasemat arhiivimaterjali oli võrreldes enamiku teiste kihelkondadega vähevõitu (suuremad korjandused pärinevad 1930. aastatest Rudolf Põldmäelt, Richard Viidalepalt ja ERA korrespondendilt August Hiimäelt ning Eesti koolides korraldatud kohamuistendite kogumise võistluselt ja 70. aastatest arhiivi kogumismatkadelt). Eriti kasinalt oli helisalvestusi (neid polnud omal ajal vastava tehnika puudumise tõttu võimalikki rohkesti teha ning seetõttu lindistati peamiselt laule ja pillilugusid). Martnasse ja Kirblasse sõideti seekord natuke kiusu pärast ka, sest vanades kogumispäevikutes on juttu läänemaalaste *kinnisusest, kaldumisest usulistesse liialdustesse* (vennastekogudused ja nende järelmõju!), isegi *tuimusest* ja *huvipuudusest*.

Kuna järgnev jutt sai kirja juulis, kohe pärast Läänemaalt tagasijõudmist, põhineb see vaid ühe koguja isiklikel muljetel ning õhtuti ööbimispaigas teistelt kuulnud lugudel. Üksteisega oma elamuste jagamine on meie jaoks tavapärane ja peaaegu paratamatu tegevus - päeva jooksul mitme inimese eludesse süüvides koguneb sageli üksi mõtlemiseks liiga palju.

Kaetud lauaga (hernesupp ja soe rabarberikook) pole meid vist küll üheski ekspeditsioonipaigas veel oodatud. Martna lasteaias see just nii oli - tundus isegi liiga hea. Igaks juhuks panin kohe esimesel päeval kotti söögi ja söömisega seotud kommete küsitluskava (et kui äkki on tegemist endega ja asi samas vaimus jätkubki). Ja õigesti tegin. Aga esimese päeva kogumiselamus oli minu jaoks hoopiski tavatu. Üsna Martna kiriku vastas Taebla ja Ridala poole minevate teede ristil asuva Vanapoe talu perenaiselt kuulsin muu hulgas mõistatuse, mille tema Haeska mõisa metsavahist vanaisa kord mõisast korstnaid pühkimast tulles (see kuulus metsavahi kohustusete hulka) kodustele mõistatada andnud: *Keele peal kepe ja leeme peal lepe ja ise must kui lambasett?* Mul lõi kergelt hinge kinni ja millegipärast oli selline tunne, et vaevalt ma midagi nii arhailist ja mõnusat niipea enam kuulen. Aga vastus on: *pipar supi peal* - vanaisale olevat mõisas esimest korda elus pipraga suppi antud.

Õige ruttu (paari esimese päeva põhjal) hakkas tunduma, et kinnised siinsed inimesed küll ei ole. Vähemalt mitte sel määral, et see mingil moel kogumist segaks. Igal pool võeti lahkesti vastu, vestlus näis inimestele enamasti rõõmu pakkuvat. Ja üsna pea hakkas ka selgeks saama, et terviklikke jutte kasvõi mõnest detailsest endelisest unenäost, kui mitte iseenda, siis kellegi lähedase või (tuttava) tuttava poolt kogetud üleloomulikust sündmusest (telepaatilised vm. surmaended, imelised tervenemised, halva silma ja sõna mõju jne.) või kohatud olendist (vaim, kodukäija, UFO-d, kratt jne.), mida tavaliselt tänapäeva ekspeditsioonidel üsna rohkesti kuuleb, siinkandis tõesti eriti ei räägita. Ja enamasti pole asi selles, et ei tihataks rääkida (harva tuli ka seda ette), vaid tõesti ei ole sedasorti läbielamisi ette tulnud ega ole ka usutud. Ma ei kohanud vist kordagi seesugust usku sõna jõusse nagu eelmisel aastal Valjala ja Püha kihelkonnas Saaremaal, kus *kõik sõnad pole ütlemiseks*, sest sõnade mõju ei saa sageli enam tagasi võtta. Üsna varsti hakkasin taga igatsema neid folkloristide poolt kirjutud Läänemaa *usulisi liialdusi* (mis arvatakse olevat tinginud säälse kandi folkloorse pärimuse soikumise) - neist pole justkui jälgegi. (Muide, *usklikeks* nimetatakse siin baptiste ja teiste vabakoguduste liikmeid, kusjuures see on lihtsalt neutraalne termin ilma igasuguse hinnangulise värvinguta; luterlasi ja õigeusklikke nii ei nimetata). Jah, on käidud vahel palvemajja ka, kirikusse ja vene krikusse ka - kenad ja toredad ja kuidagi väga normaalsed inimesed. Folklorist ihkaks ikka veidi kõrvalekaldeid sekka... Ja küllap see folklorist mõningaid leiab ka.

Oli just juba hakanud kujunema teooria, et siinkandis on küll olnud mitmeid pillimehi ja häid lauljaid ning paljudel on alles laulukladed, aga *ebaosku ega selliseid jutte siin ei olnud. À la: Minu isa mitte ei uskud. Ta tegi kohe vihuti. Seal ühes talus, et: "Ei täna omiku maksa välja minna, obune tegi uniku aiste vahele." Minu isa läks ikka just.* (1923. a. sünd. naine, Kirna k). Siis tabas mind paar üllatust, mis selge pildi jälle segi löid. **Vanakülas** (mis nõukogude ajal on ametlikes paberites ühendatud Uuskülaga) jõudsin **Malle Riia** juurde (Malle on talunimi, eesnimi on Maria, sünd. 1905), kes hakkas kohe enesestmõistetavalt rääkima ega teinud ka salvestamisest suurt numbrit: *Ega ma midagi valet ei räägi, võid võtta küll.*

Mo tädi rääkis ikka, vanast olid jo - poosid endid ja. Ja siis jälle üks naine old ka, elu old nii vilets ja: "Aita muu asi kui poo ennast ära!" Lapsi olnd palju ja mees joond ja. Äkisti üks päe `aegu - ta oli last imetand ja - tulnd ta ette: "Kirjuta nüüd alla, mis sa oled luband!" Valge riided olnd `selgas, ta ehmatand nii hirmus ää, hakand Issameiet lugema ja siis kadund ää. Ja siis pärast ütlend: "Olgu mu elu nii vilets kui on, aga änam ma nisukest juttu ei..." See on sündind lugu, mu tädi elas ka seal, tädi rääkis.

Vanasti rääkisid veel, üks mees oli siin, koa jõi kangesti ja. Vanast olid seal Kullamaa pool. Kus vanasti meri olnd, aga nüüd kokku kõik kasvand. Õeldi Marilaud. Sõja `aegas, vanast oli tapetud ju nii hullust, kaks Marit olid: "Parem veesurm kui raua raiumine!" Ja läind sinna mere ääre ja siis kui juba need tapjad või sõjamehed ligi tulnd, siis hüband sinna sisse. See jäi Marilauks. Ja see mees läind ka senna ja öö läbi võidelnd seal Marilaugu ääres. Tene vaim ütlend: "Hüppa sisse!" Tene vaim ütlend: "Ära hüppa!" Aga tene vaim oli ikka võitu saand ja ta elas pärast kaua aega, oli palju lapsi siin ja. Ma tea seda, mis aastatel see võis olla, aga selle mehe ma olen näind.

Aga seda ma olen näind täidest. See aasta, kui mu maja ära põles suvel, selle kevade kodusin ja - ikka üks asi mul justnagu kiheleb, no vahest oli mõni väike kerp. Ei kao ikka ära. Viimati võtan särgi ülesse - leian täi. Võtsin seljast ää - kuus täid oli. See pidi vaevatäi olema, hädatäi olema. Ja maja põles jaanipäe õhta. Naabri viieaastane poiss pani oma maja põlema ja kole vali tuul oli, meie maja oli allatuult ja...

Noh, seda nari, mul õel oli. Siis vanast olid kirstud - seal kirstu kaane vahel kästi jälle kolm korda pigistada.

Vennal oli ükskord just leerilaua `aegas odraiva. Siis pidid jälle - vanast olid käsikibid - käsikibi august kivi alt võtma ühe odratera, sellega pigistama.

Ikka loomad lasti välja lauba, ehk teisiba, mitte esmaba ega reede - neid päevi põlati. Visati soola vahest selga ja. Hobustel pandi jälle saba sisse pigiga... mis asi see oli - triivistükki. Õde äestas, äestas. Tuli teise kohta. Äkist muku ajab jala üle aisa ja mitte ei saa enam. Mis tal oli, ei tea. Nõiarohtu, triivistükki pandi pigiga saba sisse kinni.

Ammu on saanud selgeks, et otsides neid kõige vanemaid ja kõige põlisemaid kohalikke, võib koguja vahel mööda minna mitmestki põnevast inimesest, kes nõ. ei vasta ideaalinformandi parameetritele, kui väljenduda jäme-ironiliselt. **Kirna** külas läksin raskest kogumispäevast üsna väsinuna **1947. aastal sündinud Uuskülast pärit naise** juurde, keda mulle üldiselt ei juhatatud (oma viga, kui küsid juhatusi vaid vanemate kohalike juurde!), kuid kelle ema olnud tema naabriperenaise sõnutsi hea lauluinimene. Mõtlesin, et küsin ema kohta lähemaid andmeid, aga kuulsin sellele lisaks palju muud, mis lähedastelt kuuldud või ise kogetud. Elu on olnud keeruline. Perenaine on pödenud 9-aastaselt lastehalvatust ning jäänudki jalutuks:

*Ma sündisin seal, kus on see töökoda. Seal elas üks naine. Tema oli tulnud, kui ma sündisin, et tema tahab näha lapse käsi. Ja oli öelnud, et see laps ei saa elus tööd teha või põeb mõnda rasket haigust. Et käed olid olnud siitmaalt valged /näitab ülaltpoolt rannet/. Ja nüüd ma põen seda haigust. Üheksa-aastaselt jäin ja hakkasin arste mööda käima - ei midagi. Tema 10-aastane poeg näis olevat tõeline küla lemmik (temast oli mulle juba varem räägitud), kes aitab küla vanakesi, ajab kõik ema asjad sides ja vallamajas: *Kui me sünnitushaiglast Tallinnast tulime temaga, siis selle autoga sealt Mustamäelt majade vahelt. Nisuke pikse raksakas käis! Tädi ütles, et sest tuleb julge poiss. Ja on ka julge.* Ja erakordselt helge kuju. Leian veel järgmisel päeval taskust komme, mis see laps mulle pakkus.*

Nii palju tähendusi ja kaugest minevikust praegusesse hetke ulatuvaid usundiniite, mis kõrvuti ja läbisegi kulgedes läbivad ja justkui köidavad kokku terve inimeste elukäigu. Mis on tähtis, on meeles:

Kratte kardeti. Vanaema tuli üksõhtu tuppa, ütles, et täna tuleb vakka olla, pani kõik ukсед kinni. Et kratid liiguvad täna.

Tädi rääkis, et tema oli kratti näind. Istund tema aida peal, ülemine keha oli paljas olnd ja tema heina võtnud aidast. Kui ära läks, siis oli nagu vares olnd. Temal olnd kalad ka seal kuivamas - kõik kadunud. Ta ütles, et ta teadis ka seda meest. Aga kui sa ta ära tunnend, siis ei tohi nimepidi hüüda, siis pidi tulekahju majas tulema.

Ema oli meil aige. Ja äkisti oli minu voodi `otsas niisugune rotiraipe hais. Kaks päeva ja pool päeva oli see hais. Äkisti kadus ära. /Naabrinaine/ tuli siia, et lähme ema vaatama. Ma ütlesin, et ma ei saa minna, ma hakkam nutma. /Ta/ ütles, et emal läheb ju paremaks. Mina, et ei lähe, ma tean. Ja täpselt kaks ja pool kuud elas, suri ära. Ma neid sendiviite ei usu nii kangesti, aga vat nisukest asja ma usun.

Mu vestluskaaslane on rõõmsameelne ja naerulik, tema vanaisa olnud Uuskülas suur pillimees. Nende juurde käinud vahel terve küla kokku. Sellest kuulsin ka hiljem Uusküla inimestelt: *Laose `metsas oli siin olnd kiige, kui meie ema veel noor oli. Siis tantsiti seal ja niimoodi külaperedes ka. Nurga Liisi ja Kadaka Anni, teisel läind pastlad ruttu läbi, teine öeld: "Sa ei löönd kõvasti vasta maad, kui polkat tantsisid, sellepärast läksid pastlad läbi."* (1924. a. sünd. naine). Üldse tundub

veel sõjajärgnegi Uusküla elu olevat olnud vanapärane ja väga kokkuhoidev: *Meil tehti seal Uueskülas terve voor sepikuid ja terve voor leiba ja. Siis viidi kõigile, tervele külale. Nii kuidas teised tegid, siis tõid jälle tagasi. Ja kui siga tapeti, siis viidi paarikilosed tükid kõigile. Ja siis kui teised tapsid, siis tõid jälle. Siis sai ikka kogu aeg värsket. See oli viiekümnendatel aastatel veel. Seal käisid kõigiga läbi. Kasulik ka. Ega ei hakand siis iga kord suurt reheahju kütma. Kes tegi see tõi, siis said kogu aeg teised pehmet ja said ise ka pehmet.*

Nüüd on külaelu teistsugune: *Kui esimesena naine uuel aastal vastu tuli, pidi paha olema. Tühja ta nüüd /mees vastu/ tuleb - tuleb ta või viie päeva pärast - ikka on naine. Pole ju rahvast külas! Ligikaudu seesuguseid murelikke jutte võis kuulda kõikjal. Uusküla näiteks on praegugi ilus küla, kuigi osa vägevaid kiviaedu on kolhoosi ajal laiali veetud. Kõik kurtsid külaelu väljasuremise üle - noori ei ole. Nad käivad linnast abiks ja seetõttu on paljud vanad talud ilusti püsinud ja korras. Aga kõik seisab.*

Nii mõnedki inimesed, kellega muidu üleloomulikke asju polnud juhtunud, olid siiski **enne sõda** huvitaval kombel kas ise näinud mingeid märke või kuulnud neist kelleltki lähedaselt. Kõige sagedamini räägiti, et taevas oli ida poolt enneolematult punane, aga tuli ette ka konkreetsemaid nägemusi:

Ma endi karjamaal pikali maas olin, siis oli kirjutatud taevasse suurte trükitähtedega JAANIPÄEV ja peale jaanipäeva hakkasid need suured lahingud. See oli 1940. a. Ma olin kuueaastane, käisin karjas. (1934. a. sünd. mees, Vanaküla)

Ema ütles, et kui see suur esimene ilmasõda hakkas, siis oli kohe suur punane inglikuju olnud taevas. Siis akkas sõda. (1947. a. sünd. naine, Kirna k)

Kuulsin ka värvikat ja konkreetset sõjajärgset üsna üle-eestilise levikuga lugu nn. linnafolkloori vallast: *Siis oli see verevõtmine. Papa-mamma olid kodus, siis auto keeras sealt sisse sealt Laimetsa teeotsast. Sealt läheb uuesti Koigi juurde, seal tuleb asfalttee. Ja siin on ka liikumas olnd, Palivere metsavahel. See oli punaseristiauto. Mu enda onunaine, tal oli lapsi palju. Ta tuli ühe tüdrukuga, käis Imavere meierei juures. Bussiga pidid siis tagasi tulema. Ootasid bussi Paial. Punaseristiauto tuli, kutsus neid peale. Aga nendel oli ka ohmu juba. Nad ei läind peale. Oleks nad peale läind, oleks kadund hinged olnd. Ja pärast läks see auto läbi sealt külast. Laimetsa poistest üks läks kooli sinna Koiki. Koolis rääkis, ta kuulis laskmist metsa all, läks vaatama , aga ei näind. Koolis rääkis. Siis järsku auto tuli, jäi taha parki ja käis peale kutsumas. Aga see asi oli juba teada. Paidest kutsuti kohe mehed automaatidega välja ja saadi kätte üks sõiduauto - kahe lae vahel olid verepudelid ja põranda all. Nad toodud sidosse sinna valvesse vahepeal. Räägiti, et Leningradi juudid viivad verd siit. Siinkandis ka räägiti, mitmel pool, Märjamaal ja.*

Algul räägiti, et seal Puurmani kandis hakkasid kaduma inimesed. Meil üks sugulane Hugo oli, tema oli kommunist. Tema ütles, et see on tõsi. Kõike ju varjati. Aga oleks tulnud just hoiatada inimesi.

Siis oli hirm päris suur, kui see punaseristiauto sõitis seal. Papa ütles, et hirm oli, et tulevad sisse, püssidega ja, aga ei, sõitsid läbi, ei tuld sisse. Uksed kinni seest ja. Räägiti seda, et visati tolmu, see oli uimastav tolm. Lehvitas taskurätti su ees ja olid uimane. (1934. a. sünd. mees, Vanaküla < pärit Pilstvere khk-st)

Külades, kus kohalikke veel järel, saime üsna ohtrasti kuulda **kohajutte, fragmente neist või huvitavaid kohanimesid** - nii nagu on olnud küllaltki jõuline kokkukäimise, pillimängimise ja laulmise traditsioon, nii teatakse ja mäletatakse ka koduümbrusse puutuvat: kuidas oli enne ja kuidas nüüdseks on loodus muutunud (eriti mereäärsetel aladel - ohvrikivid roostikku kasvanud) või muudetud (maaparanduse jm. kolhoosiaegse tegevusega - Kalevipoja ja Vanapagna kivid ära

lükatud). Muutustest hoolimata juhatati küllalt palju **kalmeid ja ohvripaiku**. Kirna külas: *Siin külas on kalmumägi. See on kohe siin üle asfaldi, nüüd on ta leppadesse kasvanud. Kas on seal maetud või midagi taolist. See on Kooli talu maa peal.* (1909. a. sünd. mees, 1955. a. sünd. naine)

Kusagil siin Nõmmkülas on vanast olnd üks mets, üks vana plats, kus ei tohtind künda. See oli enne mind, kaua-kaua aega. On veel mingeid luusid sealt välja tulnd. Seal ligidal oli kiigeplats ka pärast, seal peeti jaanituli ja oli kiige. (1920. a. sünd. naine)

Vanakülas: *Meie heinamaa, siit tuleb see kolm kilomeetrit. Hiie pajuks seda heinamaad kutsutakse, seal olevat hiemägi olema. Seal taga oli Vahatu küla. Kolm talu oli ainult, väike küla. Nüüd on ainult ahervared, laiali lükatud. KEK-i põld oli seal veel viimati.* (1932. a. sünd. naine, 1934. a. sünd. mees)

Puises: *Selle Ilmari isa rääkis mulle, siin karjamaal üks lame kivi, seal oli nisuke nagu jalajälg, et seal olevat allikas olnd ja et see olevad ohvrikivi olnd. Ma ei tea, kus ta jäi, ma ei leind teda enam pärast. Suur lohk, suurem kui lapse jalajälg.* (1919. a. sünd. naine)

Huvitav, et küll lingu-, küll mõõga-jäljega ja ilma nendeta **Kalevipoja kive**, (millesse nagu muussegi Kalevipojaga seotusse üks korralik folklorist teatava kõhkluse ja kõhedusega suhtub), leidis Martna-Ridala-Kirbla kihelkonnades tõesti rohkesti. Skandinaavia lähedus? (Võiks ju meenutada kasvõi Juhan Peegli poolt osutatud *Kalevi* võimalikku seost muinaspõhja skaldiluule samanimelise hiiuga).

Mõni näide: *Siin oli ju ka. Martna poole minna, Juri karjasmaal - Kalevipoja kivi pidi olema. Kalevipoja jälg peal. Aga tehti uudismaad ja ei midagi, lükati ära.* (1911. a. sünd. mees ja naine, Kuluse k); *See on Haeska külas, kus see kivi on. Meie talu naabruses. Meie talu oli tegelikult Jaagu, aga Jaagujaaniks kutsuti, naabritalu oli Tõnisantsu. /- - / Mina kuulsin, et Kalevipoeg oli linguga visand selle kivi. Paela-arm oli sees. Ma olen seal sündind, 24 aastat elasin seal. Ma tean seda kivi küll. Kui olid ikka sõnikuveotalgud, siis tahtsid sinna otsa ronida. Ta oli ikka suur koa.* (1907. a. sünd. naine, Ridala khk, Vilkla k) jpt.

Mis veel kohtadesse ja kohalikkusse puutub, siis ei suuda ma kuidagi endale pidada (kuigi ehk peaks) ühe päeva läbielamisi. Sõitsime üüritud bussiga Kirbla kihelkonda, mina läksin maha **Keskküla** bussipeatuses ja hakkasin suurelt maanteelt küla poole minema. Esimene maja, kust juhatust küsisin, oli hästi räämas ja rohtu kasvanud, õues askeldas tugeva vene aktsendiga meesterahvas. Tekkis kuidagi ebakindel tunne. Edasi minnes veel enam - mahajäänud töökojad, võsas lõputul hulgal roostes auto- ja traktorikeresid, mõni päris tervegi moega traktor (miks neid küll keegi pole tahtnud metallikokkuostu viia?). Räpane ja kõle, ilm kiskus tumedasse pilve. Järgmisest majast, kuhu sõandasin siseneda, sain toredad koolipoisid teejuhtideks endisesse **Kurgema** külla, kuid sealset ainsat kohalikku polnud kodus - naabermajast kuulsin, et läinud Lihulasse käima. Rohkem talusid siin järel polnudki. Vantsisin tagasi **Kasari** külla - Kasaril ja

Keskkülal pole praegu eriti vahet, siin on olnud ilmselt üsna suur Kasari kolhoos. Suur on ka lagunemine: pooltühjad räämas paneelmajad vanade talude külje all, hiiglaslikud tühjad laudad ja laod. Ledsin siiski kaks siinset vanimat paikset elanikku (sünd. 1922. ja 1931. a.), kuid kogumine oli üsna ränk töö. Alati pole see *kohalikkus* sugugi mingi kriteerium. Võib ju koguda põnevat materjali ka sisserännanuilt. Kuid kui *kohalikkus* peaaegu üldse enam pole, kui see on vähemuses, jääb tunne siiski kuidagi tühi. Tuli kauplusauto, mida enamasti lavkaks kutsutakse, kuidagi räsitud inimesed istusid suure halli paneelmaja trepil tolmus ja ajasid juttu, mis on ju ikka lavkalkäimise juurde kuulunud ning ühe folkloristi jaoks enamasti soodus kogumissituatsioon olnud. Vana Kasari sild on maaliline, jõgi ise veel enam. Kui romantiline ja kaunis võis siin kunagi olla... Ma pole nii kontrastset laostumist ja nõukogude korra võikaid tagajärgi vist veel kusagil tajunud. Isegi mahajäänud sõjaväekordonid rannikul pole nõnda masendavalt mõjunud - ehk sellepärast, et seal vähemalt pole enam inimesi. Tagasi Martnasse sõitis koos meiega kergelt punapäine sinise plastvõrk-nokatsmütsiga vindine keskealine mees, kelle segasevõitu ennast kiitvast jutust muu hulgas selgus, et ta on olnud viimased viisteist aastat Kasari kolhoosi esimees.

Teine ja täiesti vastupidine paik sellel ekspeditsioonil oli mereäärne **Haeska** küla, kuhu üks meie koguja läks ja jäigi (kuni kojusõiduni). Ka varasematest Martna kihelkonnast kogutud materjalidest moodustab vast ligi kolmandiku just Haeskast talletatu. Küla ise on neli versta pikk ja seal oli varem sada suitsu - nüüdseks järel parkümmend, pea kõigis kohalikud või kohalike juurtega elanikud. Rääkimata sellest, mida kohapeal räägiti (sellest peaks lähemalt rääkimagi kohalkäinu), kohtasime ka mitmel pool mujal Haeskast pärit inimesi, kes mingil isetabasel moel teistest justkui erinesid:

Kuuld ma olen, mo isa ikka rääkis, olla suured libahundid old - need hakand looma takkaotsast sööma. Aga misuksed nad olid...

Hunte oli palju old. Noh, kui üks lahti oli, torkas lauda seina alt saba sisse ja lammas tuli nuusutama - noh, laudad olid ka viletsad - siis karand lambal kõrisse kinni. Ja üks peremees läind lauta varitsema. Ütelnd sulasele, et kui ma hakkan kisa tegema, siis tule appi moole. Mees pidand homikuni hunti sabast kinni, hunt turgand saba lauda ukse alt sisse ja teised toas ei kuule, et mees karjund appi, et tulge appi ja - pidand homikuni hunti sabast kinni.

Ja seda inimest mina olen näind, see oli vana mees, see on nüüd koa ammu surnd. Tulnd kirikust, metsa seest jalgteet tulnd läbi, kakseist kilumeetert oli meilt Martna kirikusse minna. USS tulnd tee peal. Seda meest ma nägin, olnd kaseoks käes ja: "Ah, mis sa sii tee peal, mine siit `kõrva!" Ta saand mõne sammu edasi astuda ja vata, uss visand tal selja takka siia ettepoole maha - üle õla. Hakkas taga ajama ja viskas üle õla. Ja see mees olnd kuu aega keeletu, ei ole rääkida saand. (1907. a. sünd. naine, Ridala khk, Vilkla k < pärit Haeskast)

Juba mainitud **laulukladede** ja **salmialbumite** rohkus torkas tõesti silma, kusjuures samas ei õnnestunud meist kellelgi eriti palju laule endid lindistada - kurdeti, et ununenud, et hääl viletsaks jäänud, et parimad lauljad juba mulla all, nimetades neid tõesti rohkesti nimepidi ja meenutades hea sõnaga. Ka Malle Riia oli ise laulja olnud ning kahetses, et tema lauluklade, kus tal muu hulgas oli sees 15 erinevat vahelaulu ringmängudele, koos majaga ära põles: *Kõike muud võib ju jälle saada, aga seda ei saa kusagilt!*

Ümber pea keeratud pikkade blondide patsidega naine (sünd. 1923) **Kirna** külas näitas oma salmikuid, laulikuid ja fotoalbumeid ning oli ilmselge, et need on talle olulised - salmikusse on hiljem iga salmi kirjutaja nime juurde oma käega lisatud midagi kirjutaja elukäigu või surma kohta.

Tasa elus, tasa valus,
tasa vaikselt armasta!
Tasa hõiska õnneilus,
tasa, tasa, armasta!

Haapsalus, 6. III 41
Klassiõde Vahta
Pärit Kiltsist,
suri Rootsis poja juures

Mälestuseks

Öö sülle langevad pisarad
Öö süles on valu ja igatsus
Öö süles on lõpmata armastus.

Sõprannalt Armildelt
Lähtus 30. märts 41.
Tooman-Toomla, Üksvärav
Sündind Noarootsis, Hara k. Päraltse talus.
Teenis Uueküla Mäel
Suri Kirna Sepal, oli üle 40 a., maeti Martnasse 22. 04. 91. a.

Hüppa ja karga,
Ära noorust maha salga

Ellen
Reins - Tähtsalu
5. 04. 41. a. Suur-Reede kl. 21
sünd. Parila mõisas, elab Taebblas Piiri 4

Kord Muru memm
Läks jahile, ei pojad saanud
järele. Siis härdalt nuttis põrsa silm
Sest lõunasöök oli jäätud külm.

Haapsalus
Kesu Madise-Jaanilt, suri teisel Jõulupühal Haapsalu haiglas 1954. a.

Enne lahkumist sain näha harmooniumi, mille perenaine tahaks ära müüa (see pole päris korras, osa klahve on all ja tallarihmad ei tööta, aga muidu näeb üsna korralik välja), talle endale jääks siis veel teine, mis on mängimiskorras: *Noodid ma õppisin 37. aastal ära. Rohkem ma mängisin peast, aga noodist ka ikka. Harmooniumi me kõik löristasime. Vanaisast alates.*

Pillimehi aina nimetati ja nimetati - nad kõik on kunagi olnud, paljudes pulmades ja muil pidudel mänginud:

Nii palju sukapaelu oli `aitas kui palju pulmades oli käind mängimas. Me lapsed käisime neid `aitas revideerimas ikka. Igas pulmas anti sukapael. (1922. a. sünd. naine, Kasari k)

Vana-Laose metsas oli kiige, seal käisime kiige all. Mul oma mees oli pillimees, pill on praegu alles. Mees on surnd. Ta nii tahtis seda akordioni saada: "Kas mul habe põlvist saadik, selle ma pean saama." Nisuke ull aeg oli. Sõja järgi ta oli. Raha ei maksnd ühti ja. Siis viisime võid. Mu ema andis ka veel üheksa kilo võid ja siis sai pill osta. (1909. a. sünd. naine, Uusküla)

Nii jäigi nüüd üle peamiselt koguda andmeid ja mälestusi ja kirjeldusi. Kuid siiski ka mõned lindistused.

Richard Viidalepp on 1936. aastal Kirbla kihelkonnas üles kirjutanud hulgaliselt väga vanapärast ja põnevat **talgukombestikku**. 60 aastat hiljemgi teati veel nimetada, et naistel olid sule-noppimisetalgud ja rätikunarma keerutamise talgud, tavalisematest nagu sõnnikuvedu rääkimata, kuid pikemaid kirjeldusi me enam ei kuulnud ning näiteks usundilise taustaga *talgujääradest* üldiselt enam ei teatud.

Küsimusele **ravijate** või **tarkade** kohta vastati enamasti, et nüüd on siin Ridala lähedal üks *sendiviit* või *tensitiiv* - pidavat kõiksuguseid asju ravima, tal on energiasammas... Ja Haapsalus on Viilma. Suhtumisi oli mitmesuguseid nagu ikka - ülikriitilisest või kõhklevast kuni lugupidavani. *See Viilma - tal on raamatud. Need on nii targasti kirjutud - ma ei oska neid seedida. Seal olevat kõik ette kuulunud, mis tuleb. 2000. aastal tuleb see maailmalõpp ja. Ma niisugust asja ei usu. Mis tuleb, see tuleb ja.* (1906. a. sünd. naine, Väikse-Lähtru k)

Endisaegsetest ravijatest nimetati peamiselt maarohtude tundjaid ja luude-kontide paikapanijaid: *Ma tean, üks vanamuti oli, tema korjas nisukseid maarohtusid ja käis neid igale poole viimas ja sealt siis anti talle söömakord ja. Meil seapõis aeti tuult täis, see oli pall, mängisime ja see pall läks kuidagi talle vastu kuhugi, siis ta ütles: "Külakoll viib su ää! Teistel toon sui marju, soo jätan ilma!" Kutsuti Suur-Tiina. Ta tõi ikka koirohtu, ise istutas kohe selle maha ja. See oli ise sealt Võnnust hoopis. Iga kord ta tuli: "Jälle pole naela seina sees, lapsed kisuvad ära, mul pole, kus oma kompsu panen!" Tal oli alati komps. Ta oli ise sihuke helge muti. Tõi ikka külaleiba ja. Ema ikka ütles, et mis sa annad. - "Lastele peab ikka külaleiba andma," ütles. (1912. a. sünd. naine, Martna)*

Mina olin kolmeaastane, kukkusin heinakoorma otsast maha. Viidi - üks saue Mai oli. Näpud nii: /pane näpud suu juurde, puhub peale/, siis muris natuke. Ma valu ei tund, ja oli paigas. See oli seal `Võndus kuskil, seal kus ma sündind olin. (1913. a. sünd. Ehmja k. naine.)

Paaril juhul nimetati ka, et keegi olevat ussisõnu teadnud, aga üldiselt teati sõnadega ravimist vähe, kui mitte arvestada igal pool üsna laialt lastelauluna tuntud valusõnu: *Varesele valu, kiharangale kibedust, musta linnule muud tõbe* (kiharangas = harakas).

Üks märksõna oli veel: **Venemaa eestlased**. Peamiselt oli siiakanti sattunud rahvast Pihkva oblasti hävinud-hävitatud eesti väljarändajate küladest (näit. Punasbergi k), vähem ka Leningradi oblastist (näit. Iisakovi k). Oma Siberi-ekspeditsiooni kogemuste põhjal hakkasin kohe küsima nõiduse ja nõidumiste kohta, mis säälsetes praeguseks allesjäänud eesti külades on väga aktuaalne ja tuttav asi (tõenäoliselt osalt ka vene jt naaberkultuuride mõjul), kuid kuigi palju ma sellest ei kuulnud. Küll aga ootuspäraselt teati ja oldi ise kasutanud näit. *Jeesuse ema unenäoraamatut*: See jäi mul isa naise poja kätte. Sääl olid veresõnad, sääl olid marusõnad, selles raamatus. Mul vend läks metsa puid tegema, kirves kukkus jalasoonte peale. Ma võtsin raamatu, kirjutasin need sõnad sinna peale ja

panin peale. Ükski tilk enam verd ei tulnud. Ja koerad olid. Leiva peale kirjutasin pliatsiga marusõnad ja andsin koerale. Ja see koer ei läinud marutõppe. Aga teine koer, kellele ei saanud, sai marutõve. Ega ma neist sõnadest aru ei saanud. Seal oli öeldud, et kirjuta noa peale need sõnad ja lõika kukel pea otsast ära ja ükski tilk verd ei tule välja. See jäi mul proovimata. Kellelgi ta oli, selle pealt kirjutasime, ma lasin veel kellelgi teisel kirjutada, mul endal on vähe kirjaoskust. (1908. a. sünd. naine, Nõmme k)

Ka kohtasin ma Punasbergi külast pärit inimese puhul usku kaardipanijaisse (kui on õige panija), erinevalt siin muidu räägitud nalja pärast kambaga Haapsalus kaardipanija juures käimistest. Ja kuulsin paar muud terviklikumat laadi juttu:

Räägiti jo niimoodi, et naine oli rase olnud. Oli varjusurmas. Oli maha maetud. Siis olid ju hobustega matused. Kui surnu sai maha maetud - hobused olid kõik korrage hirnunuvad. Teist korda ka veel hirnunuvad. Mehele oli unes näidatud: Su naine sünnitas. Esimest kord hobused hirnusivad - ärkas elusse. Teine kord hirnusivad - sünnitas kaksikud lapsed. Mees oli loa võtnud, et võib haua üles kaevata. Ja naine oli kaksikud lapsed sünnitand ja siis oli surnd.

Minia pole ämmaga läbi saanuvad. Ämm võtnud oma rahapontsu ja läinud pannud ahjusuust sisse tuha sisse. Ütelnud: Minu käed panevad, minu käed võtavad. Suri ära ja need noored olivad läinud võtma, tuhnninud seal tuha sees mis hirmus, ei leidnuvad. viinud siis surnu sinna, tõmmanuvad tema käega. Raha kukkond pontsti maha. Nisukene jutt on mu kõrva tulnd kuskiltki poolt. See võib natuke õige ka olla: ma olen kevadel kartulad maha pannud ja ütelnud: Inimese käed panevad, inimese käed võtavad! Meil ei ole sead tulnuvad kallale /kartulisse/. Muidu käivad küll siin.

Levinuim **pajatusetegelane** selles Läänemaa osas oli minu mulje ja teistel õhtuti pudenenu põhjal otsustades **Järva Jaan** (küllap mõned olid ka omal ajal ilmunud raamatut lugenud, kuigi enamasti öeldi, et küll oleks põnev seda raamatut näha, ei tea, kust saaks). Mõni näide:

Järva Jaan oli öelnud, et ükskord pannakse loomad mõisatesse ja. Kanad löödi Lähtrus ka mõisa. Kõik ornamendid laes ja kanad kaagutavad sees.

Järva Jaan keris aga lõnga mööda aiateibaid ja ütles, et ükskord hakkate rääkima mööda seda. Telefoni ennustas ette.

Ja kui tõrvakõis valmis saab Haapsalust Virtsu, siis tuleb suur sõda. Seda oli ka Järva Jaan öeld. No Ridalast on veel jupp teha - oma kümme kilomeetrit.

Ja ükskord pidid türklaste hobused sööma rohtu seal Kirbla kirikus. Seda ta oli ennustand ka. (1934 a. sünd. mees, Vanaküla)

Lihula pool on Ämmu soo - Järva Jaan oli öelnud, et kunagi on inimesi nii vähe, et ainult seal näeb inimese jälge. Järva Jaani raamat pidi ka olema olemas, aga ei tea - ei ole näinud. (1911 a. sünd. mees, Kuluse k.)

Mida sellest kõigest arvata? Ei tea, ei tea, aga igatahes sai sel aastal kogutud tavapärasest rohkem materjali, mis võiks olla aluseks nn. taustauurimustele, mis mitmel pool mujal maailmas juba ammu moes on. Täheandab seda, mida inimesed ise oma elukäigust, oludest ja maailma asjadesse suhtumisest räägivad, mida nad ise oluliseks peavad, mitte ainult puhtfolkloorset ainet ja jäänuseid või märke asjade ürgvanast algusest, mida folklorist enamasti küsitletavalt välja püüab pressida, hoolimata tolle tegelikest huvidest ja kalduvustest. Aga mis edasi, seda ikkagi ei tea. Küllap tundub meilegi nagu eelmiste põlvkondade folkloristidele vahel, et nüüd on selle vanaga kõik - pole enam midagi koguda, kõik on muutunud, maad on võtmas mingi uus, rahvusvaheline ja universaalne maailmapilt (segu astroloogiast, uus-shamanismist, kõikjalt kokku loetud üleloomulikkuse sfääri

puudutavast pealiskaudsest udust) ning meil tuleb ümber orienteeruda, alluda ja koguda seda *uut ja igavat*, sest see ju **on** kaasaegne pärimus. Vahel aga ometi hämmastab mõne nooremagi inimese suust kuulnud ürgvana taustaga jutt või laul, mis pole kuhugi kadunud.

Lisa. Folkloristide elust.

I. lugu. Folkloristile meeldivad mahajäetud talud. Ta leiabki jälle ühe ja asub lõunatundi pidama. Laotab ennast rohtukasvanud õuele laiali, sööb ja mõtleb just hakata veidi ka uuest-akendest sisse piiluma, kui maja ees peatub suur buss ja pererahvas, kes pole oma suvetalu kolm kuud vaatamas käinud, saabub koju. Folklorist tervitab ja asub sundimatult küsitulema-koguma.

II. lugu. Folkloristi pea on umbes ja silmad virvendavad värskest nohust ning ta otsustab üheks päevaks ööbimispaika jääda, et kirjatööd teha. Sisse astuvad ühte firmat esindavad ilusad siledad noormehed, kes reklaamivad pisikest patareidel töötavat masseerimisaparaati. Situatsioon tundub jube naljakas, aga folklorist mõtleb, et kui teda on siinkandis kõik inimesed nii lahkelt vastu võtnud, hoolimata sellest, kas neid rahvaluule huvitab või mitte, siis pole ka tal mingit õigust pirtsutada kaubareisijatega. Nad on pealegi jutu tõesti hästi omandanud: kuidas **see** ei masseeri ainult pindmisi lihaseid, vaid ka sügavamaid kihte, kuidas see aitab jala-, selja- ja kaelavalude korral, mõjub tselluliidi vastu jne. Pealegi saab folkloristi üks õlg tasuta natuke masseeritud ka - *sest see mõjub ka läbi riiete*. Folklorist muudkui nuuskab nina ja kuulab, olles lõpuks siiski sunnitud ütleva, et tal pole seda praegu võimalik osta. Folklorist ei hakka ütleva, et tegelikult vajaks ta hoopis rohkesti täiendavaid taskurätikuid. Aga ehk tuleks kaubareisijate ametipärimust koguda? Sedasorti töö käigus tuleb ju kindlasti nii mõndagi ette. Või on see Eestis siiski veel liiga uus asi ja pole jõudnud eriti palju folkloori tekkida?

III. lugu. Martna silla juures suurte pajude vahele tekkinud mõnusast pesast hõikavad poisid möödasõitvale väsinud folkloristile midagi. Folklorist ei kuule täpselt mida, aga mõtleb, et küsib neilt õige koolipärimust. Kargab ratta seljast maha ja poisid pistavad punuma - ju nad siis midagi sündmatut hüüdsid. Folklorist ei anna alla, istub nende pesasse ja hakkab loodetavaid informante tagasi meelitama. Algul eputavad ja natuke vist tõesti kardavad ka, aga kui folklorist ütleb, et tal on vägev makk, siis lõpuks ikka tulevad. Milleks kõigeks küll *MiniDisc* hea ei ole! (Näiteks on teda parema puudumisel tulnud kasutada ka kaitseks ründavate koerte eest). Ja folklorist asub poistelt anekdoote lindistama.

IV. lugu. Folklorist väljub (pärast tõist ja vihmast päeva ühes kaugemas külas) õhtul kolleegide kadestate pilkude all luksuslimusiinist, samast tõstetakse välja ka tema igapäevane sõiduriist - vana logisev jalgratas.